

УДК 338.242

DOI: 10.31891/PT-2021-2-13

ПОДКОРИТОВА Л. О.

Хмельницький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2242-2576>
e-mail: larisa.podkoritova@gmail.com

ГАВРИЛКЕВИЧ В. К.

Хмельницький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9473-7844>
e-mail: gavrilkovich@gmail.com

ПРОФЕСІЙНЕ САМОТВОРЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті подано теоретичний аналіз самотворення особистості та професійного самотворення. На підставі огляду наукових літературних джерел розглянуто поняття, структуру, умови, чинники та результати самотворення особистості. Виявлено, що професійне самотворення ще не було предметом окремого наукового дослідження. На основі отриманих теоретичних даних сформульовано визначення професійного самотворення та висунуто припущення щодо його структурних компонентів, умов, чинників і результатів. Запропоновані теоретичні положення потребують подальшої емпіричної перевірки.

Ключові слова: самотворення особистості, професійне самотворення, самовдосконалення, саморозвиток, самоактуалізація, професійний саморозвиток, професійна самоактуалізація, професійне самовдосконалення.

**LARISA PODKORYTOVA,
VIACHESLAV HAVRYLKEYUCH**

Khmelnytsky National University

PROFESSIONAL SELF-CREATION AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The article presents a theoretical analysis of personal self-creation and professional self-creation. The concepts, structure, conditions, factors and results of self-creation of personality were considered based on a review of scientific literature sources. It was found that professional self-creation has not yet been the subject of a separate scientific study. Based on the obtained theoretical data, the definition of professional self-creation is formulated and assumptions are made about its components, conditions, factors and results. In particular, the article states that professional self-creation is an internally determined activity aimed at creating a person's professional "I", defining their own professional meanings and improving their professional efficiency. Among the components of professional self-creation, the authors of the article included: professional self-improvement and self-education; increase of own professional efficiency; embodiment in professional activity of the system of own value orientations; striving for professional autonomy; realization by the expert of the professional purposes, intentions, plans. According to the authors of the article, the conditions that activate professional self-creation are spirituality, ethics and humanistic values, which, in turn, determine all other conditions, such as: voluntariness, the presence of a personal desire to engage in professional

self-creation; the ability of a specialist to plan activities for professional self-creation; adequate attitude to oneself and one's profession, adequate professional self-esteem. The internal and external factors of professional self-creation are distinguished: internal - own activity and independence of the specialist, based on own desire of professional development; external - stimulation from the family, enterprise, institution, organization where the person works. The proposed theoretical provisions require further empirical verification.

Key words: self-creation of personality, professional self-creation, self-improvement, self-development, self-actualization, professional self-development, professional self-actualization, professional self-improvement.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Поняття професійного самотворення є доволі новим в українській науковій психології, хоча окремі ідеї щодо нього є у творах українських класиків – І. Огієнка [10] та В. Сухомлинського [7]. Окремі дослідження, дотичні до самотворення і безпосередньо з ним пов'язані (зміст, чинники та особливості) самотворення знаходимо у працях таких науковців, як: К. Абульханова-Славська, М. Боришевський, А. Брушлінський, Н. Володарська, М. Гінзбург, О. Гуменюк, І. Данилюк, В. Журавльов, А. Захарова, З. Карпенко, Є. Клімов, І. Оботурова, А. Петровський, В. Петровський, О. Пенькова, Л. Пилипенко, С. Рубінштейн, Т. Снегірьова, А. Туровська, С. Ткачук, Л. Сердюк, О. Чернишов, М. Шибаєва, Є. Шумілін, Т. Яблонська та ін.

Разом із тим, залишається неповно розкритою низка питань щодо самотворення, а саме: гендерні аспекти самотворення, чинники та умови самотворення на різних вікових етапах, зв'язок самотворення з різними психічними феноменами, особливості самотворення у представників різних професій і професійне самотворення як психологічний феномен.

Детальне наукове пізнання феномену професійного самотворення є, на нашу думку, важливим внеском у розвиток суб'єктного підходу в психології, а також дозволить розробляти практичні рекомендації щодо оптимізації професійного самотворення представників різних професій. Це сприятиме підвищенню рівня професіоналізму, підвищенню якості виконуваної праці та приведе до відповідних економічних вигод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загальний огляд наукових праць українською, російською та англійською мовами, де міститься термін «самотворення» (рос. «самотворчество» та англ. «self-creation») виявив, що це слово найчастіше зустрічається у працях з психології, філософії і педагогіки. При цьому, самотворення найчастіше пов'язують із буттям (екзистенцією), автономністю, системою цінностей, Я-концепцією

особистості, її особистим і професійний саморозвитком і становленням тощо.

Дослідження різних аспектів самотворення представлені у працях багатьох українських науковців. Так, М. Боришевський заклав концептуальні засади вивчення самотворення. Ґрунтовні і різнобічні дослідження самотворення провели співробітники лабораторії психології особистості імені П. Р. Чамати Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України: В. Антоненко, Н. Володарська, І. Данилюк, О. Пенькова, Л. Пилипенко, Л. Сердюк, Т. Яблонська. Досліджувались: психологічна суть самотворення особистості; самовдосконалення як основний механізм самотворення; вікові та індивідуально-психологічні особливості; чинники самотворення та самовдосконалення, зокрема світоглядні орієнтації, морально-естетичні та гуманістичні ідеали, роль сімейно-орієнтованих ціннісних орієнтацій та міжособистісних взаємин. Важливі наукові дослідження, пов'язані із самотворенням нами знайдені у працях таких науковців як О. Гуменюк (Фурман), З. Карпенко, С. Ткачук та інші.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми,
котрим присвячується стаття**

Н. Володарська зауважила, що попри різноманіття праць щодо самотворення особистості у науковій літературі відсутнє цілісне визначення умов самотворення, наявні дані недостатньо систематизовані і недостатньо досліджені емпірично [4]. Погоджуючись із думкою Н. Володарської, ми звернули увагу на те, що, незважаючи на важливість та економічну цінність питань професійного розвитку особистості, залишається мало дослідженим професійне самотворення як психологічний феномен.

Формулювання цілей статті

Мета статті – представити теоретичний аналіз психологічних досліджень професійного самотворення.

Виклад основного матеріалу

Комплексні основи дослідження феномену самотворення особистості, як зазначалось вище, заклав М. Боришевський. Він також дав визначення цього *поняття*:

- вибудовування себе, своєї самості задля досягнення згоди з собою [1; 9, с. 7];
- формування власних ціннісно-нормативних смислів (сенси) [9, с. 7];
- розгортання власної суб'єктності, зростання рівня її ефективності [9, с. 8].

Науковець зазначав, що самотворення є самосуб'єктною активністю, що передбачає відносно високий рівень розвитку особистості, та визначав таку структуру самотворення: моральні переконання, сформованість світоглядних орієнтацій, наявність структурованої «Я концепції», розвиненість системи саморегуляції тощо [2]. При цьому, на думку М. Боришевського, самотворення є однією з умов гармонійного розвитку особистості [9, с. 7].

Схожі думки щодо самотворення особистості ми знайшли у Л. Сердюк – як «цілісний самодетермінований, складно організований феномен, що опосередковується комплексом параметрів особистості, зокрема цінністю саморозвитку, цілісністю сприйняття життєвого шляху, самоприйняттям, вірою в свої сили, готовністю до самозмін» [9, с. 14].

Дослідниця Н. Володарська розглядає самотворення особистості як систему світоглядного самовизначення, взаємостосунків із навколишнім середовищем та її членами [5].

М. Боришевський виокремив і низку *характеристик самотворення*:

- дієвий і креативний характер;
- контрольованість;
- усвідомлення особистістю перспектив збереження своєї ідентичності;
- органічна включеність цілей самотворення у соціальну реальність як для адаптації до останньої, так і для її зміни [9, с. 7-9].

Виходячи з цих характеристик, науковець визначив відмінності між самотворенням і самовихованням та самовдосконаленням. Самовиховання і самовдосконалення він розглядає як складові комплексного самотворення [9, с. 9].

Серед інших структурних компонентів самотворення особистості Л. Сердюк, ґрунтуючись на працях А. Бандури, К. Левіна, А. Маслоу, Ж. Нютгена, К. Роджерса та ін., визначає такі:

- особистісна автономія;
- система ціннісних орієнтацій особистості;
- самоефективність [9, с. 10-12].

Важливим компонентом самотворення, на думку Л. Пилипенко, є здійснення людиною своїх цілей, намірів, замислів. [9, с. 71].

На нашу думку, підходи до структури самотворення, запропоновані М. Боришевським та Л. Сердюк не суперечать, а доповнюють одне одного.

Умови і чинники самотворення визначені у працях М. Боришевського, Н. Володарської, Л. Пилипенко, Л. Сердюк та ін.

Так, за М. Боришевським, умовою самотворення є духовність [9, с. 7]. Дослідження самотворення у зв'язку з духовністю (духовно-універсумне самотворення) знаходимо також у працях О. Гуменюк [6] та В. Антоненко [9, с. 81].

Л. Сердюк базисом для процесу самотворення особистості визначає потребу в саморозвитку та самореалізації, самоприйняття та життєву перспективу особистості [8].

Уже згадувана Н. Володарська визначає такі умови самотворення:

– формування здатності особистості до конструювання власного життєвого шляху;

– адекватне ставлення до себе і свого життя [4, с. 24]

Найважливішим для процесу самотворення Н. Володарська визначає світогляд особистості та світоглядну самовизначенність, яка є вирішальною для самотворення [9, с. 27, 34].

Л. Пилипенко зазначає, що розвиток самотворення особистості тісно пов'язаний із становленням її як активного суб'єкта соціалізації [9, с. 68].

Серед провідних чинників самотворення Н. Володарська називає сім'ю [5].

Результати експериментального дослідження О. Пенькової також підтверджують думку про визначальний вплив системи родинних стосунків на процес самотворення і самовдосконалення особистості. При цьому О. Пенькова зауважує, що ефективність цих стосунків залежить від уміння батьків ставати на позицію дитини, правильно визначати її психічний стан, вміти добирати адекватні виховні засоби тощо [9, с. 50].

На нашу думку, самотворення є діяльністю, яка породжується внутрішнім спонуканням і провадиться внутрішніми силами самого індивіда як суб'єкта самотворення. Ці сили спричиняють самотворення як активний процес діяльності та спричиняють результати самотворення, а отже саме ці внутрішні сили індивіда є провідними чинниками його самотворення.

Сім'я є зовнішнім мікросоціальним середовищем, в якому живе людина. Сили, спрямовані на індивіда з боку інших членів його сім'ї, звичайно, впливають на нього як зовнішні чинники і можуть приводити до певних змін особистості. Але такі зміни, можуть відбутися і внаслідок пасивного пристосування особистості до зовнішніх соціальних впливів, а не внаслідок її активної діяльності за внутрішнім

спонуканням. Такий процес є не самотворенням, а творенням індивіда сім'єю (сімейним творенням індивіда).

Отже, ми погоджуємось із тим, що сім'я є потужним зовнішнім чинником, який може спричиняти ті чи інші зміни індивіда як члена сім'ї (причому, ці зміни не завжди є змінами на краще). Крім того, впливи сім'ї можуть і не спричиняти зміни індивіда, якщо він буде внутрішньо протівитися зовнішнім впливам сім'ї.

Що ж до самотворення, то, в нашому уявленні, виховні впливи сім'ї можуть заохочувати або не заохочувати кожного члена сім'ї до самотворення. Та, якщо воля індивіда і його прагнення до самотворення є більш потужними, ніж впливи сім'ї, то самотворення може відбуватися за будь-яких сімейних умов, бо самотворення є результатом свідомого внутрішнього вибору і власних зусиль людини, інакше воно не має називатися саме самотворенням. Якщо ж воля індивіда є сильнішою за впливи сім'ї але внутрішнього прагнення до самотворення немає, то й самотворення ніякого не буде. Водночас, є дорослі люди, які живуть самі без сім'ї, але ж це не означає, що вони не можуть здійснювати самотворення. Ми вважаємо, що і без сім'ї індивід може здійснювати самотворення. Тож, на нашу думку, називати сім'ю «провідним чинником самотворення» недоречно, сім'я є важливим, але не провідним, зовнішнім чинником, який може сприяти, або не сприяти самотворенню, або ніяк не впливати на цю внутрішньо детерміновану діяльність.

Таким чином, *внутрішніми умовами самотворення особистості є:*

- духовність особистості;
- потреба людини в саморозвитку та самореалізації;
- самоприйняття;
- життєва перспектива особистості;
- світогляд особистості та її світоглядна самовизначенність;
- внутрішня спрямованість і добровільність самотворення.

Провідними чинниками самотворення є внутрішні сили і власна активність індивіда.

Важливими зовнішніми чинниками, які можуть сприяти або не сприяти самотворенню особистості, або ніяк не впливати на цю діяльність, є зовнішні впливи, які індивід сприймає від сім'ї та інших соціальних спільнот, до складу яких він належить.

Н. Володарська, виходячи з вищезазначеної позиції про те, що найважливішим для самотворення є світогляд особистості і світоглядна самовизначенність, визначає три взаємопов'язані фази становлення

світоглядної орієнтації особистості, які забезпечують процес самотворення, які ми подаємо в узагальненому вигляді:

1) на першій фазі (присвоєння) відбувається присвоєння особистістю цінностей суспільства;

2) на другій (перетворення) особа перетворює засвоєне та власне Я;

3) і на третій (прогнозу) – формує власну життєву перспективу, яка слугує їй подальшим орієнтиром у самотворенні [9, с. 27, 34].

Н. Володарська також зазначає, що у разі неспроможності побудови власного життя в особи виникає стан фрустрації, депресії, що ускладнює її подальше самотворення [4, с. 24].

Л. Пилипенко на основі теоретичного аналізу наукових джерел також визначає результати, або наслідки, самотворення:

– високий рівень розвитку моральних, духовних, громадянських якостей;

– примноження знань, умінь, навичок;

– духовне переродження тощо.

При цьому Л. Пилипенко зауважує, що самотворення не обов'язково має бути гармонійним. Воно може бути і дисгармонійним. Умовою гармонійного самотворення особистості є внутрішня спрямованість та добровільність процесів самотворення. Самотворення не може здійснюватися з зовнішнього примусу [9, с. 73-74].

Таким чином, процес самотворення може бути успішним і неуспішним, гармонійним і дисгармонійним.

Сам процес самотворення, на думку М. Боришевського, розпочинається у юнацькому віці і триває упродовж усіх наступних років життя людини. Однак, початкові стадії самотворення можуть бути доступними і старшим підліткам [3, с. 189; 9, с. 9-10].

Л. Сердюк зазначає, що є низка інших понять, близьких за змістом до поняття «самотворення», а саме: «самоздійснення», «самовиховання», «самовдосконалення», «саморозвиток», «самоактуалізація», «самореалізація» тощо, які потребують визначення їх зв'язку із поняттям «самотворення». Л. Сердюк визначає, що спільним для всіх цих понять є внутрішньо детермінована активність людини, спрямована на розвиток нею свого потенціалу [9, с. 10-11]. При цьому самовдосконалення є механізмом процесу самотворення [8, с. 582]. Такої ж думки щодо співвідношення самовдосконалення і самотворення дотримується О. Пенькова [9, с. 20].

Як видно з викладеного вище матеріалу, у психологічній літературі наявні досить різні підходи як до розуміння самого самотворення, так і до його структури, умов, результатів. При цьому

досліджень, присвячених професійному самотворенню нами не знайдено.

Виходячи з наведеного вище теоретичного аналізу, ми сформулювали таке визначення професійного самотворення: *професійне самотворення* – це внутрішньо детермінована діяльність, спрямована на створення особою свого професійного «я», визначення власних професійних сенсів та підвищення своєї професійної ефективності.

Компонентами професійного самотворення, на нашу думку, є:

- професійне самовдосконалення і самовиховання;
- підвищення власної професійної ефективності;
- втілення у професійній діяльності системи власних ціннісних орієнтацій;
- устремління до професійної автономії;
- здійснення фахівцем своїх професійних цілей, намірів, замислів.

Умовами, що активізують професійне самотворення, є:

– духовність, етичність і гуманістичні цінності, які, в свою чергу, визначають усі інші умови, такі як:

- добровільність, наявність особистого бажання займатись професійним самотворенням;
- здатність фахівця до планування діяльності із професійного самотворення;
- адекватне ставлення до себе і своєї професії, адекватна професійна самооцінка.

Чинники професійного самотворення, на нашу думку, є такі:

- внутрішні – власна активність і самостійність фахівця, засновані на власному бажанні професійного розвитку;
- зовнішні – стимуляція з боку сім'ї, підприємства, установи, організації, де працює особа. Зауважимо, що бажано, аби зовнішня стимуляція була позитивною і ненав'язливою, що забезпечить більшу тривалість та ефективність професійного самотворення, за рахунок його переходу на самостимуляцію.

Професійне самотворення, як будь-яка творча діяльність, може супроводжуватись і детермінуватись різними почуттями та мотивами, не всі з яких є позитивними. Разом із тим, у процесі самотворення будь-які мотиви і стимули можуть трансформуватись.

Результатами професійного самотворення мають стати:

- високий рівень професійної компетентності, як постійний розвиток і примноження професійно значущих рис, знань, умінь, навичок;

– відчуття реалізованості у професії, корисності і важливості виконуваної роботи;

– професійна успішність, яка на нашу думку, полягає, як у задоволенні від здійснюваної професійної діяльності, так і матеріальній винагороді за неї;

– розширення і розвиток професійної свідомості як вихід за межі вузькоспеціалізованих інтересів і цінностей на рівень усвідомлення значення своєї професійної діяльності для суспільства.

Професійне самотворення є важливою діяльністю, що може мати високі результати. Ця діяльність є складною, тривалою, під час неї можуть виникати труднощі, застої і навіть повернення назад. Тому, щоб бути успішною, діяльність із професійного самотворення потребує постійних і наполегливих зусиль.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

На підставі проведеного огляду літератури з'ясовано, що професійне самотворення ще не було предметом окремого наукового дослідження. У процесі теоретичного дослідження визначено, що професійне самотворення є внутрішньо детермінованою діяльністю, спрямованою на створення особою свого професійного «я», визначення власних професійних сенсів та підвищення своєї професійної ефективності. Висунуто припущення щодо компонентів, умов, чинників професійного самотворення та окреслено його можливі результати. Запропоновані у цій статті теоретичні положення потребують подальшої емпіричної перевірки.

Література

1. Боришевський М. Концептуальні засади проблеми самотворення особистості. Психологія особистості. 2013. № 1. С. 39-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2013_1_5 (дата звернення: 28.10.2020).

2. Боришевський М. Й. Самотворення особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. Київ, 2012. Т. XIV, ч. 1. С. 28–35.

3. Боришевський М. Й., Музичук С. Т., Антоненко В. В., Удодова Л. П., Пилипенко Л. І., Фролов П. Д., Володарська Н. Д., Мартинюк І. В. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі : Навч.-метод. посіб. Київ, 1999. 190 с.

4. Володарська Н. Активізація процесу самотворення методами групової терапії. Проблеми гуманітарних наук. Психологія. 2014. Вип. 33. С. 17–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_ps_2014_33_4 (дата звернення 28.10.2020).

5. Володарська Н. Д. Сім'я як система самотворення особистості: системно-синергетичний підхід. Психологія діалогу і світ людини: зб. наук. праць Кіровоградського пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка. Том 2. Кіровоград, 2012. С. 155–164. URL: http://lib.iitta.gov.ua/8810/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4_%D0%A1%D0%BC%D1%8F_%D1%8F%D0%BA_%D

1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0 %D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_2012.pdf (дата звернення 28.10.2020).

6. Гуменюк О. Духовно-універсумне самотворення – центральна ланка психологічного впливу. Психологія і суспільство: український методологічний соціогуманітарний часопис. 2003. № 4 (14). С. 10–28.

7. Довга Т. Я. Ідея самотворення особистості в педагогіці Василя Сухомлинського. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. 171. С. 176–182.

8. Сердюк Л. З. Самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Вип. 38. Миколаїв, 2015. С. 422–431.

9. Сердюк Л. З., Яблонська Т. М., Пенькова О. І., Володарська Н. Д. та ін. Самотворення у розвитку особистості: наук.-метод. посіб. Київ, 2015. 93 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/10371/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2015%20%28%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B.%D0%97.%29.pdf (дата звернення: 02.10.2020).

10. Чеканська О. А. Розуміння активності психіки та здатності до саморуку і самотворення особистості І. І. Огієнком на початку ХХ століття. Проблеми сучасної психології. 2011. Т. 11. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/161396> (дата звернення: 02.10.2020).

References

1. Boryshevskiy M. Kontseptualni zasady problemy samotvorennia osobystosti. Psykholohiia osobystosti. 2013. № 1. S. 39–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2013_1_5 (data zvernennia: 28.10.2020).

2. Boryshevskiy M. Y. Samotvorennia osobystosti: sotsialno-psykholohichna sutnist, determinanty stanovlennia ta rozvytku. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zb. nauk. prats In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPNU. Kyiv, 2012. T. XIV, ch. 1. S. 28–35.

3. Boryshevskiy M. Y., Muzychuk S. T., Antonenko V. V., Udodova L. P., Pylypenko L. I., Frolov P. D., Volodarska N. D., Martyniuk I. V. Psykholohiia samoaktyvnosti uchniv u vykhovnomu protsesi : Navch.-metod. posib. Kyiv, 1999. 190 c.

4. Volodarska N. Aktyvizatsiia protsesu samotvorennia metodamy hrupovoi terapii. Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia. 2014. Vyp. 33. S. 17–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_ps_2014_33_4 (data zvernennia 28.10.2020).

5. Volodarska N. D. Simia yak systema samotvorennia osobystosti: systemno-synerhetychny pidkhdid. Psykholohiia dialohu i svit liudyny: zb. nauk. prats Kirovohradskoho ped. un-tu im. Volodymyra Vynnychenka. Tom 2. Kirovohrad, 2012. S. 155–164. URL: http://lib.iitta.gov.ua/8810/1/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4_%D0%A1%D0%BC%D1%8F_%D1%8F%D0%BA_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0 %D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_2012.pdf (data zvernennia 28.10.2020).

6. Humeniuk O. Dukhovno-universumne samotvorennia – tsentralna lanka psykholohichnoho vplyvu. Psykholohiia i suspiilstvo: ukrainskyi metodolohichnyi sotsiohumanitarnyi chasopys. 2003. № 4 (14). S. 10–28.

7. Dovha T. Ya. Ideia samotvorennia osobystosti v pedahohitsi Vasylia Sukhomlynskoho. Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky. 2018. Vyp. 171. S. 176–182.

8. Serdyuk L. Z. Samotvorennia osobystosti yak tsilisnyi samodeterminovanyi fenomen. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Vyp. 38. Mykolaiv, 2015. S. 422–431.

9. Serdiuk L. Z., Yablonska T. M., Penkova O. I., Volodarska N. D. ta in. *Samotvorennia u rozvytku osobystosti: nauk.-metod. posib.* Kyiv, 2015. 93 s. URL: http://lib.iitta.gov.ua/10371/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2015%20%28%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B.%D0%97.%29.pdf (data zvernennia: 02.10.2020).

10. Chekanska O. A. Rozuminnia aktyvnosti psykhyky ta zdatnosti do samorukhu i samotvorennia osobystosti I. I. Ohiienom na pochatku XX stolittia. *Problemy suchasnoi psykholohii.* 2011. T. 11. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/161396> (data zvernennia: 02.10.2020).

Paper received/Надійшла : 14.08.2021